

Організація самостійної роботи студентів педагогічного університету

*Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки
ЧНПУ ім. Т. Шевченка*

Організація самостійної роботи студентів університету потребує визначення ролі самоосвіти в розвитку особистості, самостійної навчальної діяльності та знання основних її складників.

Ключові слова: самоосвіта, організація самоосвіти, самостійна навчальна діяльність, навички самостійної роботи.

Грищенко С. В. Организация самостоятельной работы студентов педагогического университета.

Организация самостоятельной работы студентов университета нуждается в определении роли самообразования в развитии личности, самостоятельной учебной деятельности и знания основных её составляющих.

Ключевые слова: самообразование, организация самообразования, самостоятельная учебная деятельность, навыки самостоятельной работы.

Cryshchenko S. V. Organization of Independent Work of Students of Pedagogical University. Organization of independent work of students of university needs determination of role of self-education in development of personality, independent educational activity and knowledge of basic constituents of this activity.

Key words: self-education, organization of self-education, independent educational activity, skills of independent work.

Постановка наукової проблеми та її значення. Самовдосконалення майбутніх фахівців соціальної сфери складається переважно з процесів самоосвіти та самовиховання.

Навчити студентів самостійно оволодівати знаннями – одне з важливих завдань сучасної вищої школи. Тому в процесі опанування студентами навчальних дисциплін в університеті слід формувати самостійність мислення, сприяти прагненню відкривати нові знання та способи оволодіння ними.

Відповідно до цього актуалізується проблема формування потреби в професійній самоосвіті як важливого показника творчих здібностей особистості й необхідність пошуку шляхів її вирішення. Розробкою цієї проблеми займалися вітчизняні й зарубіжні дослідники.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Педагогічні основи цієї проблеми отримали обґрунтування в працях С. І. Архангельського, В. І. Андреева, С. В. Грищенко, А. К. Громцевої, Т. І. Гусева, І. В. Зайченко, О. Г. Ковальова, П. І. Підкасистого, М. У. Піскунова, Б. Ф. Райського. Науковці встановили, що рушійні сили самоосвіти майбутнього фахівця соціально-педагогічної сфери визначаються і зовнішніми соціальними вимогами, і власним ставленням до цих вимог; самоосвіта – діяльність і водночас вища форма активності особистості; найперша й найбільш загальна умова появи потреби у професійній самоосвіті для майбутнього соціального педагога – це перехід його з позиції студента на позицію спеціаліста.

Формулювання мети й завдань статті. Дослідження науковців переконливо доказали, що процес організації самоосвіти студентів дає змогу успішно розв'язати такі завдання:

- формувати свідомість і зміцнювати знання;
- удосконалювати вміння й навички, визначені програмою кожного предмета, відповідно до цільової настанови вищої школи;
- готувати студентів до активного впровадження набутих знань;
- розвивати у студентів пізнавальні здібності (спостережливість, допитливість, логічне мислення, творчу активність у здобутті й застосуванні знань тощо);
- виховувати культуру розумової і фізичної праці;
- виробити потребу ефективно підвищувати самоосвітній рівень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Роль самоосвіти в розвитку особистості. Самоосвітою є систематичне самостійне навчання особистості. Самоосвіта в широкому сенсі – необхідний компонент навчання, зокрема шкільного й ВНЗ. За ступенем самостійності можна виділити два види самоосвіти – супутній і автономний (термінологія професора А. К. Громцевой) [1, 148; 3, 168].

Супутня самоосвіта спонукає й спрямовує навчальний процес (школа, ВНЗ, курси, лекторії і т. п.). Людина самостійно виконує лише дане їй завдання або поглиблює те, що подано їй на уроці або в лекції. При такому виді самоосвіти особистість може виходити за межі програми знань і таким чином наближатися до другого, вищого рівня самонавчання [1, 148; 3, 168].

Автономною самоосвітою є вивчення якого-небудь питання, що спонукають зовнішні чинники, а потреби або інтереси самої особистості. При цьому людина сама визначає цілі самонавчання й обсяг знань (програму занять), який має бути засвоєний. При автономній самоосвіті контроль за процесом навчання виступає як самоконтроль, як самозвіт [1, 148; 3, 168].

У навчанні іноді доводиться поєднувати обидва вказані види самоосвіти. У шкільному й університетському періодах панує супутня самоосвіта, а в зрілому віці й автономна [1, 148; 3, 169].

Самоосвіта є джерелом отримання знань. Різноманітні знання за своїм змістом виконують різні функції. Теоретичні знання розширюють кругозір особистості та сприяють формуванню її світогляду, що визначає ставлення до різних проявів дійсності, до самої себе, власної діяльності, оволодіваючи ними, особистість формує себе, власну життєву позицію. Отже, самоосвіта є самовихованням.

Прикладні знання лежать в основі формування умінь і навичок та визначають професійну готовність особистості майбутнього бакалавра соціальної сфери до праці. Знання в єдності зі здібностями забезпечують можливість досягнення найвищих результатів у практичній діяльності [1, 149; 3, 169].

Третій вид знань – це обізнаність у тому, як набувати ці знання, що забезпечує високу ефективність самоосвіти. Оволодіння розумовими операціями забезпечує становлення загальних здібностей, що особливо виявляються в пізнавальній діяльності і в теорії, і в практиці [1, 149; 3, 169].

Процес самостійного набуття знань активізує розумову діяльність, мобілізує волю, формує вольові якості, такі як організованість, завзятість і наполегливість. Студенти, які багато й інтенсивно займалися самоосвітою, мають знання, є працелюбними, вольовими людьми.

Мислення в процесі оволодіння знаннями є необхідним компонентом тренування і розвитку розуму. Російський революційний демократ Д. І. Писарев надавав виняткового значення в розвитку розуму особи самоосвіті. Він писав: “Хто дорожить життям думки, той знає дуже добре, що справжня освіта є тільки самоосвіта” [1, 149; 3, 170].

Під час самоосвіти розвивається не тільки розум людини, а й довільна увага та самостійність особистості. Отже, самоосвіта є процесом, який сприяє розвитку особистості. Самоосвіта – один зі способів всебічного і гармонійного розвитку особистості [1, 149; 3, 170].

Самостійна навчальна діяльність. Одним із шляхів підвищення ефективності навчання й активізації пізнавальної діяльності студентів університету є відповідна організація самостійної навчальної роботи. Вона має особливе місце в процесі особистої самостійної навчальної діяльності [1, 150; 2, 227; 5, 32].

У педагогічній науці вважається, що студент університету має працювати по можливості самостійно, а викладач – керувати його самостійною роботою. У сучасній системі освіти мало навчають способів і прийомів самостійної роботи.

Під самостійною навчальною роботою розуміють будь-яку, організовану викладачем, активну діяльність студентів, спрямовану на виконання визначеної дидактичної мети в спеціально відведений для цього час, а саме: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування та розвиток умінь і навичок, узагальнення та систематизацію знань. Як дидактичне явище самостійна робота, з одного боку, є навчальним завданням, яке має виконати студент, з іншого – форма вияву відповідної діяльності, а саме: пам’яті, мислення, творчого відображення, поглиблення та розширення сфери дії раніше отриманих знань [1, 150; 2, 227; 6, 41].

Функції самоосвіти. Самоосвіта – засіб навчання, який:

відповідає конкретній дидактичній меті та завданням;

формує у студентів необхідний обсяг та рівень знань, навичок і умінь для розв’язання пізнавальних завдань, поступового просування від нижчих до вищих рівнів розумової діяльності;

- сприяє формуванню у студентів психологічної готовності до самостійного систематичного поповнення своїх знань і формування умінь орієнтуватися в потоці наукової та суспільної інформації;
- є знаряддям педагогічного керівництва й управління самостійною пізнавальною діяльністю студентів у процесі навчання [1, 150; 2, 227; 5, 19].

Рівні самоосвіти особистості. Копіювання дій особистості за заданим зразком, ідентифікація об'єктів та явищ, їх розпізнавання шляхом порівняння з відомим зразком – рівнем здійснення підготовки особистості до самоосвіти.

Репродуктивна діяльність, пов'язана з відтворенням інформації про різні властивості навчального об'єкта – рівень узагальнення прийомів та методів пізнавальної діяльності.

Продуктивна діяльність самостійного застосування набутих знань для розв'язання завдань, які виходять за межі відомого зразка, потребує здатності робити висновки.

Самостійна діяльність, що виявляється в перенесенні знань під час розв'язання завдань в істотно нових ситуаціях, складанні нових програм прийняття рішень, виробленні гіпотетичного аналогового мислення, – четвертий рівень самостійності. Завдання викладача – довести якомога більше студентів до цього рівня [1, 151; 2, 227; 5, 19; 7, 41].

Основні вимоги до організації самоосвіти. Самостійна робота на будь-якому рівні має конкретну мету. Кожна особистість знає порядок і прийоми виконання роботи. Самоосвіта має відповідати навчальним можливостям особистості, а ступінь складності в тому, щоб дотримувався причини поступового переходу від одного рівня самостійності до іншого, забезпечуючи поєднання різних видів самостійної роботи. Призначення самоосвіти – розвиток пізнавальних здібностей, творчого мислення, ініціативи в прийнятті рішення.

Самоосвіта організовується так, щоб вона сприяла формуванню в студентів навичок та звичок до праці. Зміст роботи, форма її виконання мають викликати у студентів університету інтерес, бажання виконати роботу до кінця. За формою організації самоосвіти можна поділити на індивідуальну, фронтальну та групову.

Типи самоосвіти. Відповідно рівня самостійної продуктивної діяльності особистості виділяють чотири типи самоосвіти: відтворювальний, реконструктивно-варіативний, евристичний та творчий. Кожен із типів має свою дидактичну мету [1, 151; 2, 228; 4, 109].

Відтворювальна – це самоосвіта за зразком, коли є необхідні для запам'ятовування способи дій у конкретних ситуаціях, формування умінь і навичок та їх засвоєння. Під час виконання робіт цього типу діяльність студентів не зовсім самостійна, оскільки її самостійність обмежується простим відтворенням, повторенням дій за зразком. Роль таких робіт досить значна. Вони формують ґрунт для справді самостійної діяльності студентів університету. Роль викладача полягає в тому, щоб для кожного студента визначити оптимальний обсяг роботи. Передчасний перехід до самоосвіти інших типів позбавляє деяких студентів необхідної системи знань, умінь і навичок. Затримуватися на роботах за зразками – зайва витрата часу, що сприяє породженню нудьги й неробства. У студента зникає зацікавленість до навчання і предмета, настає гальмування в розвитку [1, 152; 2, 228; 5, 35; 6, 81].

Реконструктивно-варіативна самоосвіта дає змогу на основі раніше отриманих знань та за даної викладачем ідеї самостійно знайти конкретні способи розв'язання завдань. Самоосвіта цього типу сприяє осмисленому перенесенню знань у типові ситуації, формуванню умінь аналізувати події, явища, факти, формуванню прийомів і методів пізнавальної діяльності, розвитку внутрішніх мотивів пізнання, створює умови для розвитку розумової активності особистості студента [1, 152; 2, 228–229; 7, 57].

Евристична самоосвіта формує уміння й навички пошуку відповіді за межами відомого зразка. Студент сам розв'язує завдання на основі вже відомих йому знань. На цьому рівні продуктивної діяльності формується творча особистість. Постійний пошук нових рішень, узагальнення й систематизація нових знань, перенесення їх у нові, нестандартні ситуації роблять знання студентів педагогічних університетів більш гнучкими, мобільними, формують уміння, навички й потреби самоосвіти. Виділяються такі види евристичної самоосвіти: самостійне пояснення, аналіз демонстрації, явища, реакції, обґрунтування висновків за допомогою аргументів, рівнянь, розрахунків [1, 152; 2, 229; 6, 16].

Творча самоосвіта дає змогу студентам отримувати принципово нові знання, зміцнити навички самостійного пошуку знань. Психологи вважають, що розумова діяльність особистості під час розв'язання проблемних, творчих завдань аналогічна до розумової діяльності творчих і наукових праців-

ників. Такий тип самоосвіти – один із найефективніших засобів формування творчої особистості [1, 152; 2, 229; 6, 19; 7, 41].

Види самостійної роботи, які використовують у самоосвіті. У практиці навчання кожен тип самоосвіти представлений різноманітністю видів робіт, які використовуються в системі самостійної освіти.

Виділяють такі види самостійної роботи:

1. Відтворювальні вправи, тренувальні й за зразком, складання завдань та запитань і їх розв'язання, рецензування інших відповідей, оцінка їх діяльності, вправи, спрямовані на формування практичних умінь та навичок.

2. Робота з книгою – це робота з текстом та графічним матеріалом підручника, а саме: переказ основного змісту тексту; складання плану відповіді за прочитаним текстом; короткий конспект тексту; пошук відповіді на раніше поставлені до тексту завдання; аналіз, порівняння, узагальнення й систематизація матеріалу кількох параграфів. Робота з першоджерелами, довідниками, науково-популярною літературою, конспектування та реферування прочитаного.

3. Різноманітні перевірочні самостійні роботи, контрольні роботи, диктанти, твори.

4. Розв'язання різноманітних завдань та виконання практичних і лабораторних робіт.

5. Підготовка доповідей та рефератів.

6. Технічне моделювання та конструювання.

7. Виконання індивідуальних та групових завдань.

8. Домашні лабораторні досліди та спостереження.

Самоосвіта має починатися, що студент усвідомлює мету та способи дії, адже від цього залежить ефективність всієї роботи [1, 153; 2, 230; 7, 21].

Система вправ та завдань. Вправи – найпоширеніший вид самоосвіти, їх роль під час осмислення та закріплення знань, розвитку мислення особистості досить велика. Особливо ефективна система вправ, яка враховує індивідуальні можливості особистості.

Види вправ: вправи для вивчення матеріалу, набуття умінь та навичок: (підготовчі, пробні, призначені для виконання дій за зразком, схемою, заданим приписом); вправи для закріплення вивченого матеріалу; контрольні завдання для перевірки глибини засвоєння знань [1, 154; 2, 230; 4, 27].

Чіткий план організації дій під час виконання різних вправ підвищує їхню ефективність. Добираючи завдання і вправи, особлива увага звертається на всебічне закріплення ознак поняття, чітко виділяються навички та вміння, які слід сформулювати й закріпити за допомогою системи різноманітних вправ. Викладач постійно стежить за точністю виконання завдань. Цей етап характеризується низьким рівнем самостійності. Систему вправ та завдань зручно організувати за етапами, починаючи з типових задач та вправ. Докладно пояснюється метод їх розв'язання.

Далі виконують завдання з коротким планом розв'язання або вказівками щодо виконання завдань. Контроль на цьому етапі особливо важливий, хоча рівень самостійності вже досить високий [1, 154; 2, 231; 6, 52].

Завдання та вправи для повністю самостійного виконання – це складання задач, написання творів і диктантів на конкретні теми, практичні, лабораторні заняття, різні творчі завдання. На цьому етапі з'ясовується, чи достатньо підготовлений студент на попередніх етапах і чи здатен він до творчої роботи.

Ефективність розв'язування задач із недостатніми та зайвими даними в умовах завдання є важливим видом самоосвіти. Недостатні дані беруться з довідника. Такий прийом разом із закріпленням навичок, використанням довідника сприяє глибокому аналізу задачі. Задачі із зайвими даними корисні лише на певному етапі, коли студент володіє міцними знаннями, інакше вони можуть бути неефективними.

Існують деякі типові помилки під час організації та виконання вправ:

- вправи бувають випадковими, не є частиною продуманої системи;
- вправи проводяться фронтально, не індивідуалізуються;
- студент не отримує вчасних вказівок про допущені помилки та правильний спосіб дій [1, 154; 2, 232; 5, 13; 6, 43].

Самостійна робота з книгою. Книга – основне джерело знань, важливий засіб людського спілкування. У багатьох студентів педагогічних університетів уміння й навички роботи з книгою слабкі, випадкові. Опитування викладачів показують, що вони рідко працюють на заняттях із підручником, недостатньо активізують розумову діяльність молоді. Власне, студенти працюють із

книгою тільки вдома без керівництва зі сторони викладача. Уміння працювати з книгою, культура читання, прагнення до неї тісно пов'язані з розвитком людини, її навчанням.

Дидактичні умови організації роботи з книгою. Роботу з книгою слід ретельно планувати, зважаючи на те, що це один із видів самоосвіти.

Процесом читання слід чітко керувати, а саме: що читати, із якою метою, на які питання відповідати, які вправи виконувати після прочитання. Робота з книгою не має займати весь вільний час. Вона розумно поєднується з іншими видами самоосвіти. Недоцільно заучувати напам'ять прочитане. Важливо виділити головну ідею кожного абзацу або скласти план прочитаного.

Окрім того, використовувати графічний матеріал для самоосвіти, а саме: аналіз малюнка, розповідь за картинками, читання та аналіз графіків; працювати з запитаннями в кінці тексту.

Студент може скласти систему запитань, на які в тексті книги слід знайти відповідь. Можна запропонувати собі переказати своїми словами основну думку прочитаного абзацу, доведення, розділити текст на частини, виділити в них основні пункти, які є основою абзацу чи тексту. Результативним є рецензування книги, журнальної чи газетної статті, радіо- або телепередачі. Важливе значення має робота з різноманітною довідковою літературою [1, 155; 2, 233; 5, 22; 6, 29; 7, 41].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Суттєвим результатом проведених досліджень є доведення правомірності й можливості формування потреби в професійній самоосвіті як невід'ємної й органічної складової частини підготовки творчої особистості, майбутнього фахівця соціальної сфери.

Аналіз стану професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери свідчить про наявність суперечностей у роботі вищих педагогічних закладів освіти між творчою природою пізнавальної діяльності й репродуктивним характером навчання; зростанням обсягу актуальної інформації і недостатньо ефективними способами її усвідомлення; інтелектуалізацією праці й невідповідністю рівня пізнавальної самостійності студентів.

Література

1. Грищенко С.В. Самовиховання особистості: монографія / Грищенко С. В. – Чернігів : Черніг. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2009. – 252 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закладів / Зайченко І. В. – Чернігів, 2003. – 528 с.
3. Ковалев А. Г. Личность воспитывает себя / Ковалев А. Г. – М. : Политиздат, 1983. – 256 с.
4. Коротяев Б. Й. Учение – процесс творческий / Коротяев Б. Й. – М. : [б. и.], 1980. – 128 с.
5. Пидкасистый П. И. Самостоятельная деятельность учащихся. 2-е изд. / Пидкасистый П. И. – М. : [б. и.], 1981. – 287 с.
6. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / Пидкасистый П. И. – М. : [б. и.], 1980. – 194 с.
7. Пидкасистый П. И. Организация деятельности учащихся на уроке / Пидкасистый П. И. – М. : [б. и.], 1985. – 247 с.

Статтю подано до редколегії
16.04.2010 р.